

**BRAZÍLIA, SPANYOL- ÉS ANGOLSZÁSZ-AMERIKA FEJLŐDÉSÉNEK
ÖSSZEHASONLÍTÁSA**

V. ELŐADÁS

**COMPARISON OF THE DEVELOPMENT OF BRAZIL, SPAIN AND
ANGLO-SAXON AMERICA**

PRESENTATION V

MANUEL DE OLIVEIRA LIMA

A függetlenségi törekvések és a neolatin kultúra működése az Újvilágban – Andrés Bello, Mariano Moreno a gyarmati értelmiség legjobbjainak képviselői – A könyvek, melyeket San Martín és Bolívar olvasott – Bolívar kritikai érzéke – Olmedo *Junín* című költeménye – Az alkotmányozó gyűlések és az alkotmányok – A spanyol- és portugál-amerikai „középkor” – Az első szellemi áramlatok – Liberális gondolatok a függetlenné válás korszakában, és a gyarmati küldöttek szerepe a cádizi és lisszaboni *cortes*ben – A függetlenné vált országok irodalmának sajátosságai – A hősiesség költészete és az indianista iskola – Az anyanyelv tisztelete a spanyol-amerikaiak részéről – Ragaszkodás a gyökerekhez – A francia hatás az irodalomban és a politikai gondolkodásban – Cousin eklekticizmusa és a pozitivisták iskolája – Az angol és a német filozófusok hatása – Az európai idealizmus Amerikában – Tudományos és elvont gondolkodás – Tradíció és modernség

Már önmagában az a tény, hogy az amerikai spanyol gyarmatokon általános felkelés bontakozhatott ki – általános volt, mintha valami közös terv vezérelte volna; célja a törvényes keretek fenntartása, ezért egy nemes gesztussal egyöntetűen elutasította az anyaország idegen megszállását¹ –, egyszóval már önmagában ez is igazolni látszik, hogy a spanyolok jól elvégezték a gyarmatosító munkát, és tege-rentúli birtokaikat sikerült saját képükre és hasonlatosságukra formálniuk. Mint tudjuk, a gyarmatok elszakadását különböző, többé-kevésbé fejlődőképes országok

¹ A magyar fordítók által a szöveghez fűzött kiegészítéseket a továbbiakban lábjegyzetben közöljük, míg az eredeti kiadás hivatkozásait a szövegben []-be tett indexszel jelezzük, és a végjegyzetekben adjuk meg.

Manoel de Oliveira Lima itt a spanyol-amerikai szabadságmozgalmakat elindító egyik tényezőre utal, arra, hogy mikor Napóleon hadai 1808. márciusában megszállták az anyaországot, IV. Károly királyt és fiát, Ferdinándot lemondatták. A trónt I. (Bonaparte) József foglalta el. Az amerikai gyarmatok azonban kinyilvánították hűségüket a Bourbon uralkodó iránt. Bővebben lásd LILÓN et al. 2013, passim.

politikai és társadalmi szerveződése követte, ami elméletben remek megoldásnak ígérkezett, de a gyakorlatban változó sikerrel járt.

Az anyaország kemény munkájával szemben ugyanis ott volt tengerentúli gyermekeivé lett birtokainak ellenállása, pontosabban az Alávetés és a Szabadságvágy egymásnak feszülő ellenerőinek küzdelme, ami hosszú időn keresztül éreztette hatását. S talán hitelt adhatunk a jeles venezuelai, Ángel César Rivas szavainak, aki remek székfoglaló előadásában² arról beszélt a caracasi Történeti Akadémián: amennyiben létezik bármi, amitől egy nép jobbnak vagy rosszabbnak tekinthető a másikonál, az kétségtelenül a magasztos társadalmi vagy politikai vállalkozások véghezvitelére való alkalmassága. Ennek legfőbb feltételei: az állhatatosság, az energikusság, az önuralom képessége, valamint a legkorábbi kezdetektől fogva megmutatkozó szabálykövetés. Lényegében ez adja meg az etikai alapot, amit morálnak is nevezhetünk. Hasonló következtetésre jutott egykor a kiváló Andrés Bello [1] is, méghozzá egy olyan korszakban, amikor még sokkal kevésbé volt szívélyes a viszony az anyaország és tengerentúli sarjai között, mint napjainkban, hiszen – csak nemrégiben is – annak lehettünk tanúi a gyarmatok függetlenné válásának ünnepén, Caracasban, hogy Bolívar rokonai Morillo tábornok [2] leszármazottaival fraternizálnak. Andrés Bello megállapítása egyébként azért is figyelemre méltó, mert – bár szülőföldje Venezuela, Chilét választotta hazájául – testestül-lelkestül amerikaiként, a spanyol-amerikai szellemi és erkölcsi identitást testesítette meg.

Ez az ünnepelt költő, nyelvész, jogász és professzor leszögezte tehát, hogy egy teljesen elzüllött vagy gyáva nép leszármazottai soha nem tudták volna véghez vinni az amerikai hazafiakra oly jellemző nagy tetteket, az önzetlenség hősies cselekedeteit, és sosem hoztak volna olyan áldozatokat, melyek végső soron a gyarmatok politikai emancipációjához vezettek. *„Mindazok, akik egy filozófus szemével tekintenek a Spanyolország ellen folytatott küzdelmünk történetére – írja Andrés Bello –, minden nehézség nélkül felismerik, hogy győzelmünket éppen ibériai származásunk ténye tette lehetővé. A Transzatlanti-Ibéria tisztjei és veterán légiói megszégyenítő vereséget szenvedtek egy másik, egy ifjú Ibéria sebtében felállított seregeitől, melyek spanyolságukról lemondtak ugyan, de otthonuk védelmében mindvégig megőrizték a régi spanyoloktól örökölt rettenthetetlen bátorságot.”*

Maga Andrés Bello egyébként az egyik legkiválóbb képviselője volt annak az értékes műveltséggel rendelkező gyarmati nemzedéknek, mely éppen az elszakadás és az új nemzetek, politikai-társadalmi rendszerek megszerveződésének korszakában tett tanúbizonyosságot felkészültségéről. Ennek a nemzedéknek egy másik nevezetes alakja Mariano Moreno [3], aki a Buenos Aires-i első forradalmi kormányzó-tanács hadügyi biztosaként, fiatal kora ellenére (hiszen halálakor is alig volt 32 éves) rátermettséget, remek döntéshozatali képességet és éleslátást mutatott, különösen a függetlenné válás intellektuális alapjait illető kérdésekben. Ez a nemes lelkű argentin a következő szavakkal állt ki a gondolatszabadság mellett a sajtó, a

² Ángel César Rivas (1832–1914) Venezuela függetlenné válásáról tartott előadását 1909-ben publikálta *Orígenes de la independencia de Venezuela* (Venezuela függetlenségének eredete) címmel.

könyvtárak és az iskolák ügyében: „Legyünk egyszer végre kevésbé maradiak; legyünk kevésbé önteltek; engedjünk szabad utat az Igazságnak és a Tudás Fényének. Többé senkit ne lehessen megfosztani az állampolgárok egyetemes érdekét szolgáló, ártalmatlan gondolatszabadságtól. Ne higgyük, hogy büntetlenül megármadható az Erény és az Érdem, mivel ezek az értékek önmaguk védelméről gondoskodnak, hiszen pártatlan bírójuk maga a nép, így azon írások szerzői, akik méltatlanul rájuk támadnak, saját vesztükbe rohannak. Az Igazság és az Erény egyaránt magában hordozza a védelmére szolgáló legmeggyőzőbb érveket; a vita és az alapos tanulmányozás csak tovább fokozza ezek ragyogását és dicsőségét. Ha azonban korlátozzák a szólásszabadságot, a szellem élettelen lesz, mint a holt anyag; így a tévedések, a hamisság, az önző szempontok, a fanatizmus és a brutálitás lesz az emberek vezéreszméje, s ez visszafordíthatatlan hanyatlást, pusztulást és nyomort idéz elő.”

Megvallhatom, hogy mi brazilok inkább a politikai szabadságjogok legkorábbi szószólóira hallgattunk, az Önök Thomas Pain-jére³ vagy Patrick Henry-jére⁴, akik lelkesedésük mellett józanságot is tanúsítottak; inkább rájuk hallgattunk, mint a nagy francia forradalom lánglelkű tanítványaira, vagy még kevésbé a Konvent valamely fanatikusára. Ami viszont a többi, nagyrészt autodidakta latin-amerikai gondolkodót illeti – nem voltak egyébként mások a korabeli európaiak sem –, őket inkább a franciák példája inspirálta, mint az Önöké.

Nem tudjuk, hogy a spanyol-amerikai függetlenségi mozgalom résztvevőinek szélesebb rétegeiben mely művek pallérozták az elmét, és melyek formálták a gondolkodásmódot, azonban ez a hiányosság szerencsére e drámai eseménysor főszeplőire nem vonatkozik. Tudjuk például, hogy San Martín el volt ragadtatva annak a Guibert-nek [4] a hadtudományi munkájától, akihez Lespinasse kisasszony szenvedélyes leveleit címezte, míg Guibert lelke – *Epiktétos kézükönyvecskéje*⁵ nyomán – a sztoicizmus sebezhetetlenné tévő tanait kutatta. Ami Bolíviát illeti, tudásvágya

³ Thomas Paine (1737–1809) angol politikus, újságíró, esszéista. 1774-ben áttelepült Philadelphiába és a független Amerikai Egyesült Államok komoly támogatójává vált. Művei nagy hatással voltak George Washington és Thomas Jefferson gondolkodására, hamarosan azonban összeveszett Washingtonnal és visszatért Angliába, ahol egy radikális hangvételű műve miatt halálra ítélték. Az ítélet végrehajtása elől Franciaországba menekült és ott rövidesen a Nemzeti Konvent tagja lett. A jakobinusok uralma alatt elkerülte a guillotine-t és élete utolsó éveire visszatért az Egyesült Államokba. Leghíresebb munkái: *Common Sense*, *The Crisis*, *Az ember jogai*, *Az értelem kora*.

⁴ Patrick Henry (1736–1799) amerikai jogász, politikus, skót és angol felmenőkkel. Két alkalommal volt Virginia állam kormányzója, majd idővel a föderalizmus ellenzőjeként hallatta hangját. A francia forradalom irányváltását látva azonban visszatért a föderalizmus eszméjéhez, George Washington és John Adams támogatójaként.

⁵ *Epiktétos kézükönyvecskéje* egy, az i. sz. I–II. században írt rövid munka, amely a sztoikusoktól származó etikai tanácsokkal látja el olvasóit. A mű magyarul Sárosi Gyula fordításában jelent meg először, Kerényi Károly előszavával. Legutóbbi fordítása Steiger Kornél nevéhez kapcsolódik, aki remek értelmező tanulmányát is közreadta a kötetben: *Epiktétosz összes művei*. Budapest, Gondolat, 2014.

Bentham utilitárius doktrínáiból, a francia enciklopédisták felforgató eszméiből, Helvetius énközpontú metafizikájából, Hume szkepticizmusából, Jean-Jacques Rousseau melankóliájából és veszélyes szeszélyeiből, Spinoza etikájából, Holbach materializmusából, Hobbes racionalizmusából, valamint Montesquieu átfogó és határozott politikai látásmódjából táplálkozott.

Tekintve e széles körű tájékozottságot, nem is meglepő, hogy Bolívar, a nagy dél-amerikai harcos és államférfi, képes volt irodalmi köntösbe burkolva, igen emelkedett stílusban megfogalmazni nézeteit és eszméit. Azon a finom iróniával párosuló kritikai érzéken sem csodálkozhatunk, melyről Olmedo [5] tesz tanúbizonyságot igazán elbűvölő, *Junín* című pindaroszi daktilusban írt költeményében. A verselés szépsége feledteti a modoros stílust. Nem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy fel ne olvassak Önöknek egy oldalt Bolívar válaszleveléből, melyet költő barátjához írt e mű olvastán. Közben megjegyezném, hogy a levél Cuzcóban, az inka mesék és legendák birodalmának nevezett „Nap Földjén” íródott, alig egy évvel a Felszabadító dicsőségének csúcspontját jelentő ayacuchói csata [6] után. Figyeljék meg, hogy a körülmények dacára, milyen kedvesen évődve szól bárdjához:

„Ön ott tüzel ... ahol még egyetlen puskalövés sem dördült; Ön lángba borítja a földet az akhilleuszi kocsi tengelye és kerekei által szórt szikrákkal, habár az sosem gördült be Junínba. Az embereket, mint isteneket ábrázolja: belőlem Jupitert csinál, Sucre⁶ pedig Marssá lesz ... Mindannyiunk köré isteni és hősi árnyat von, ami védőszárnyával őrangyal módjára oltalmaz bennünket. Ön sajátos költői képzeletvilága által formázott meg minket azért, hogy a poézis birodalmát fikcióval és mesével bővíthesse; istenit bennünket, bár magasztalása csalóka, úgy tesz, mint a sas, mely Jupiter⁷ megbízásából magasba emelte a teknősbékát, hogy aztán hagyja lezuhanni a sziklára megalázva, összetörve tagjait: ugyanígy magasztalt fel Ön is minket, hogy a semmi mélységébe taszítson, mérhetetlen ragyogással vonva be a halovány hírnevet, amit szerény erényeink szereztek. Íme, Barátom, Ön Jupiter vilámlásával, Mars kardjával, Agamemnón jogarával, Akhilleusz lándzsájával s

⁶ Antonio José de Sucre (1795–1830) hadvezér, politikus, Bolívia második elnöke.

⁷ Jupiter, a sas és a teknős kapcsán valószínűleg két történetet kapcsolt össze. Egyrészt Ezópusz egyik tanulságos meséje, amelyben az ókori görög szerző elmondja hogyan került a ház a teknősök hátára. A történet szerint Jupiter (Zeusz) házasságkötése alkalmából nagy ünnepséget akart rendezni, amire meghívta az állatokat. Egyedül a teknős nem fogadta el a meghívást, mondván, nem szereti az ilyen mulatságokat, szívesebben marad otthon, hiszen nem létezik az otthonhoz fogható hely. Erre Jupiter büntetésként arra ítélte a teknősbékákat, hogy mindenhová vigyék a hátukon a házukat, míg világ a világ. A másik motívum feltehetően a híres athéni tragédiaszerző, Aiszkhülosz (i. e. 525–456) halálának ismert körülményeire utal, aki Szicília szigetén hunyt el, különös módon. Aiszkhülosszal ugyanis éppen ez a két állat végzett: a sas, amely a magasba emelt egy zsákmánynak kiszemelt teknősbékát. Egy nagy köre ejtve akarta összetörni a páncélját, hogy hozzájusson a húsához, de az véletlenül az éppen ott tartózkodó Aiszkhülosz fejére esett, mert – a történet szerint – a madár Aiszkhülosz kopasz fejét sziklának nézte a magasból.

Odüsszeusz bölcsességével sújt porba minket. Ha nem lennék ennyire jóhiszemű, s Ön nem volna olyannyira költő, még azt hihetném, hogy gúnyt akar űzni az Iliászból a mi szerény komédiánk szereplői által. De nem, ezt mégsem hiszem. Ön költő, s jól tudja, mit mondott Napóleon: a fenségéstől a nevetségesig csak egy lépés van, és bár Manolo és Cid⁸ közt fennáll a rokonság, mégsem egy töről fakadnak. Az amerikaiak az Ön versét úgy olvassák majd, mint Homérosz énekeit, egy spanyolnak viszont olyan lesz, mint Boileau A pulpitus⁹ című művének strófái.”¹⁰

Az imént idézett levélrészlet elég világos képet adhat Önöknek a függetlenség kivívásának korát meghatározó gyarmati nemzedék szellemi és erkölcsi kvalitásairól, nincs kétségem afelől, hogy ezekkel a tulajdonságokkal csakis egy művelt nemzet fia rendelkezhetek. Könnyen fogalmat alkothatunk ennek a generációnak a kivételes voltáról akkor is, ha arra gondolunk, hogy tagjai képessé váltak arra, hogy felszítsák a hazafias szenvedély lángját a Kolumbusz által felfedezett Újvilág felszabadítására. Ezt a hevületet pedig méltán tekinthetjük egyenrangúnak azzal, ami a mór uralom alatt álló Ibériai-félsziget visszahódítását kísérte. Ami azonban az egykori ibér gyarmatok függetlenedésének hajnala óta eltelt időszakot illeti, még egy teljes évszázad sem tűnik eléggé hosszúnak ahhoz, hogy a felfordulást követően az egész amerikai kontinensen rendeződjenek a viszonyok.

Persze nyilvánvaló, hogy amikor az ember művelt nemzetekről és hazafias hévről beszél, akkor mindig egy szűk kisebbségre gondol, amelynek érdemeit illetően a fent említett nevek – Bolívar vagy Andrés Bello – szolgálnak zsinórmértékül. Bello, a sokoldalú tehetség költőként élesen kritizálta azoknak a didaktikusoknak a XVIII. századi Franciaországban élvezett befolyását, akiknek szócsöve Delille¹¹

⁸ Manolo a XVIII. századtól a vidám, madridi fickó típusa, Ramón de la Cruz (1731–1794) bohózatai nyomán vált népszerű irodalmi alakká. El Cid a mórok elleni küzdelem XI. századi hadvezére, spanyol dalok és mondák hőse, történetét számos műben feldolgozták.

⁹ Nicolas Boileau-Despréaux (1636–1711) ismert komikus hőskölteménye. *La Lutrin* (A pulpitus) magyarul újabban Lothár László fordításában jelent meg 1961-ben, a budapesti Európa Kiadónál. Oliveira Lima furcsa tévedése, hogy angol nyelvű szövegében az *O Hyssope* (A szenteltvízhintő) című művet szerepelteti Boileau költeményeként, pedig az valójában a portugál Antonio Dinis da Cruz e Silva (1731–1799) főműve, bár *A pulpitus* erős hatását mutatja; 1768-ban íródott, és Párizsban adták ki először 1802-ben. Bolívar eredeti levelében szerző és cím helyesen szerepel.

¹⁰ Az Oliveira Lima által idézett Simón Bolívar (1783–1830) levél eredeti, spanyol nyelvű szövegét lásd <https://dilatarlapupila.wordpress.com/2014/09/22/cartas-de-bolivar-a-j-joaquin-de-olmedo/> (2015. 09. 22.) A szövegrész fordítása ez alapján készült.

¹¹ Jacques Delille (1738–1813) XVIII. századi francia költő, műfordító, az oktató célú és jellegű didaktikus költészet egyik legjelentősebb képviselője. Artois grófja, a későbbi X. Károly francia király (1824–1830) jóvoltából egy ideig Delille volt Saint-Séverin apátja, majd elhagyta az egyházi pályát, és a pápai diszpenzáció megszerzését követően meg is házasodott.

volt. Jogászként pedig ő fogalmazta meg az első törvényi alapelveket Dél-Amerika nemzetei számára. Akkoriban egyébként a jogi pálya volt az egyik legnépszerűbb, és a latin-amerikai jogtudósok nevéhez a liberális eszmék elterjesztése és meghonosítása mellett más gyakorlatias eredmények is fűződnek. De visszatérve Bellóhoz, nyelvészként ő állította össze a valaha írt legjobb spanyol nyelvtankönyvet, amit az új-spanyol filológia másik kiemelkedő alakja, a nemrég elhunyt, kolumbiai születésű Rufino Cuervo [7] beható ismereteivel kibővítve és korszerűsítve, újra megjelentetett. Ez a mű mindkettőjükkel kapcsolatban tanúsítja azt, amiről később bővebben is szólok majd, nevezetesen a hazájuk múltja iránti odaadást, ami főként a nemzeti nyelvhez való hűséges ragaszkodásban nyilvánult meg.

A különböző helyszíneken összeülő parlamentek több, tanulmányozásra érdemes dokumentumot is ránk hagytak, melyek a gyarmati kultúra iskolapéldáinak tekinthetők. A törvényhozó gyűlések számos tagja soha életében nem kelt át az óceánon; mindazonáltal az ülések jegyzőkönyvei bizonyítják, milyen műveltek és tehetségesek voltak. Ugyanakkor nem lehet nem észrevenni politikai gyakorlatlanságukból adódó gyermekségüket és naivitásukat sem.

Az elmúlt évben, Venezuelában újra kiadták az elszakadást kinyilvánító első kongresszus jegyzőkönyveit. Ezek arról árulkodnak, hogy a bátorság és a határozott magabiztosság nem volt éppen jellemző ezen az alkotmányozó gyűlésen. A Tucumáni Kongresszus [8] nélkül azonban az argentin konföderáció teljesen széthullott volna, tökéletesen igazolva Bolívar tételét: Spanyol-Amerikában egy nagy királyságot fenntartani igen nehéz volt, de egy nagy köztársaságot egyenesen lehetetlen. Brazíliában az 1823-as alkotmányozó gyűlést [9] mint zendülő testületet feloszlatták ugyan, hiszen irigylésre méltó volt a cselekvési szabadsága, míg a császár iránt tanúsított hűsége igencsak kétséges, mégis azok, akik elfogulatlanul szemlélik dokumentumait, akár az ideális parlamenti modellt is felfedezhetik benne, egyrészt kétségtelen hazafisága, másrészt világos politikai koncepciója miatt.

Az ott kidolgozott alkotmánytervezet szolgált alapul ahhoz a véglegesített változathoz, amit a császárság első államtanácsa készített elő és amit az uralkodó végül jóváhagyott, majd a helyhatóságok országsszerte elfogadtak, persze ez csak azután történhetett meg, hogy töröltek belőle mindent, ami demokratikus vadhajításra emlékeztetett. Az alkotmány mégis megőrizte a liberalizmus szellemét, ami oly fényesen ragyogott akkoriban, s aminek lángját csak egyre inkább szította a kioltására törekvő reakció. Ez a liberális szellem markánsan megmutatkozott a vallási toleranciában, ami egész Latin-Amerikában átvette a hagyományos fanatizmus helyét, bár valójában ez utóbbi sosem volt annyira általános vagy vakbuzgó, mint amilyennek sokan megpróbálták beállítani. A következő, éleslátásra valló megállapítás Bolívertől származik: „*Egy politikai alkotmány semmiféle vallásos világnézetet nem írhat elő... A hit lelkiismeret dolga. A Vallásra vonatkozó bármely törvény megbénítja a Lelkiismeretet, mert kötelezővé teszi, s ezzel minden érdemet elvesz a vallás alapját képező Hittől.*”

Érdekességgé jellemezem meg, hogy a parlamentekre, melyeken a független Latin-Amerika alaptörvényeit megalkották, nem Önök, észak-amerikaiak gyakorolták a legdöntőbb erkölcsi hatást, hanem közvetlenül a franciák. Alaptörvényeink az

enciklopédistáik legfényesebb győzelmei közé tartoznak. A gondolkodás emancipációja, ami megelőzte a politikáét, az ő reformer szellemük és munkáik hatására valósult meg – nevezetesen Rousseau naturalista teóriáinak, Diderot szenvedélyes doktrínáinak és d’Alembert negativista szintéziseinek befolyása alatt – ezek fordították mozgalmainkat, néha saját polgártársaink idegenkedése ellenére is, a függetlenség irányába, mert felfedték, hogy a gyarmati uralom legalább annyira jelent szellemi, mint adminisztratív alávetettséget.

Ahogy már említettem, a latin-amerikai reformerek és társadalmi közegek nem mindig voltak harmóniában egymással. Ez jelentette az első nehézséget, amivel a függetlenség híveinek meg kellett küzdeniük, amikor szabadulni próbáltak a harmadik gyarmati évszázad szellemi és erkölcsi stagnálásának bilincseiből, melyek a harcok és a szervezetlenség, majd a voltaképpeni gyarmatosítás korszakában kerültek rájuk.

Francisco García Calderón¹² találóan nevezi ezt az időszakot „amerikai közép-kornak”, mivel – a felszín alatt zajló intenzív forrongás miatt – valóban élénken emlékeztet arra a történelmi periódusra. Más metaforával élve: a nyugtalanság olyan, mint a víztükör csendes felszínén futó láthatatlan áramlatok, melyeket nem vesz észre hétköznapi szemlélő, ám melyek elegendő erővel rendelkeznek ahhoz, hogy a viszonylag nyugodt tengert féktelenné korbácsolják. Aztán láthatjuk, amint hatalmas hullámok kerekednek – a humanizmus és a reformáció hullámai –, melyek baljós nyugtalansága a katolicizmus és az abszolutizmus ellentámadása dacára sem csillapul, sőt az 1789-es förtetegbe torkollik, ami Latin-Amerikában is érezteti majd hatását, mint egy távoli, heves vihar visszfénye.

A birodalmi tengerentúlon, ahogy az Ibériai-félszigeten a katolicizmus, sőt az abszolutizmus védelme is egy speciális intézmény, az inkvizíció feladata volt, bár ez Portugál-Amerikában tulajdonképpen nem működött; akinek csak annyi volt a bűne, hogy zsidónak született, vagy akit eretneknek nyilvánítottak, azt a Portugál Királyságba szállították, hogy ott ítéljenek felőle. Az oktatást a skolasztika uralta, ami ahelyett, hogy a szellemi igényeket kielégítette volna, csupán felesleges okfejtésekkel és üres retorikával töltötte meg a tudásvágytól fűtött fejeket.

Következésképpen Johannes Duns Scotus, középkori angol skolasztikus és Aquinói Szent Tamás voltak a legfontosabb szerzők, akik az anyaország egyetemének közvetítésével eljutottak a spanyol-amerikai egyetemekre is, bár Descartes és Locke, a racionalizmus és a szenzualizmus képviselői sem voltak ismeretlenek az Újvilágban, és eszméiket valószínűleg tanulmányozta Gamarra atya [10] is a XVIII. századi Mexikóban.

Az európai szellemi fejlődés hatása jelentkezett mind Spanyolországban, mind Portugáliában, de gyarmataikra már kevésbé tiszta formában jutott el, csupán a reflexió visszatükröződéseként. Mindazonáltal, ahogy Francisco García Calderón megállapítja egy, a latin-amerikai szellemi irányzatokról szóló kiváló tanulmányában, melyet a Heidelbergi Filozófiai Kongresszuson (1908) adott elő, s mely beke-

¹² Francisco García Calderón (1883–1953) perui filozófus, történész. Alább említésre kerülő kötete *Profesores de idealismo* címmel 1909-ben jelent meg.

rült az *Idealizmus professzorai* című kötetébe is: a természetjogi iskola olyan új eszméket fogalmazott meg az indiánokkal kapcsolatban, melyekkel alapvetően megváltoztatta a korábban róluk kialakult képet; a XVIII. század vége felé pedig a gyarmatokon megjelenő munkák már a karteziánus szkepticizmust, valamint Newton tudományos felfedezéseit is tárgyalták és magyarázták.

Ez alatt az idő alatt olyan társadalmi fejlődés ment végbe, mely különösen fontos előkészülete lett a politikai változásoknak, táptalaján meggyökereztek a francia filozófusok eszméi a gondolatszabadságról és a demokráciáról. Ezek a radikális, időnként erőszakosan hirdetett nézetek jobban megfelelték azoknak, akik készen álltak a forradalmi ideák befogadására, mint Washington, Adams vagy Hamilton higgadsága, vagy Jeffersoné, aki nem hiába volt Franklin kortársa és honfitársa, egészséges nyugalma és józan gondolkodása által felülemelkedett az európai hóbortokon.

A gyarmatok a cádizi és a lisszaboni birodalmi parlamentbe olyan férfiakat delegáltak, akik a legnagyobb forradalmi eszméken nevelkedtek, még ha a napóleoni rendcsinálás némileg kiábrándította is őket; feladatuk pedig az volt, hogy szűkebb hazájuk sajátos kultúráját és igényeit képviseljék. Feltűnően nagy szerephez jutottak mindkét parlamentben, melyek forradalmi hevülettel láttak munkához, a gyakorlat azonban megmutatta, hogy nagyon is konstruktívan működtek.

A brazil küldöttek, akik 1821-ben mandátumot szereztek a portugál alkotmányozó gyűlésen [11], a Birodalom parlamentjének nagyobbik felét alkották. Mégsem voltak képesek arra, hogy az üléseken végig részt vegyenek, sem arra, hogy élőszóban, bölcs érveléssel a legvégsőig védelmezzék nemzetük jogait, hiszen félszigeti képviselőtársaik durva viselkedése és a lisszaboniak zaklatásai kibírhatatlaná váltak számukra. A tengerentúliak előtt egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a Birodalom hamarosan kettészakad. Minél inkább igyekezett az egykori anyaország új, brazil társkirályságát¹³ a korábbi gyarmati függőségbe visszahelyezni, annál inkább mélyült közöttük a szakadék, míg végül kenyértörésre került sor. Ilyesféleképpen próbálták a liberális portugálok a szabadságeszmét a gyakorlatban érvényesíteni.

Spanyolországban kissé más volt a helyzet. Egyrészt a gyarmatok még a legmélyebb válság idején is hitet tettek a birodalmi egység megőrzése mellett, ellenállva a francia ügynökök, például Sassenay márki¹⁴ csábításának, akit Napóleon küldött Buenos Airesbe, Liniers [12] alkirálysága idején; és annak a 90 millió összegnek, amit a félszigeti háború költségeinek kompenzálására ajánlott. Másrészt, igaz ugyan, hogy a Spanyol Királyság gyakorlatilag elutasította, hogy elismerje az anyaországiak és az amerikaiak közötti, teljesen jogosnak tekinthető politikai és polgári egyenlőség megadását; és az is igaz, hogy biztosította a cádizi kereskedő-

¹³ 1815-től a birodalomrészek lényegében egyenrangúvá váltak Portugália, Brazília és Algarve Egyesült Királyságán belül. LILÓN et al. 2013, 208.

¹⁴ Claude-Henry-Étienne Bernard de Sassenay (1760–1840) francia katonatiszt és politikus, akit 1808-ban Napóleon azzal küldött el a La Plata-i alkirályhoz, Santiago de Liniers-hez, hogy vegye rá, ismerje el királyának I. (Bonaparte) Józsefet. A diplomáciai misszió sikertelenül zárult.

ket, hogy visszavonja a szabadkereskedelmi megállapodásokat a gyarmati területek és más országok között; mégis, érzékelhető volt némi engedékenység Spanyolország részéről, legalábbis a gyarmatok bizonyos törekvései iránt, és ez a szimpátia alkalmanként még hivatalos dokumentumokban is kifejezésre jutott.

Míg Portugáliából féltékenyen figyelték, hogy a monarchia székhelye Brazíliába került át, és hogy a király láthatólag meglehetősen szívesen tartózkodott ott, addig a spanyol birodalmon belül a közös ellenség, a legitim uralkodó hiánya és az idegen uralomnak való alávetettség – részben mint valóságos, részben mint fenyegető veszély – a gyakorlatban szorosabbra fűzte a kapcsolatot az anyaország és a gyarmatok között. Ami azt illeti, 1810-ben még sok félszigeti is abban a hitben élt, hogy a régi Spanyolország függetlensége végleg elveszett; a cádizi régenstanács¹⁵ felállításakor mégsem vették figyelembe a gyarmatok véleményét vagy szavazatát (az amerikai birodalomrészek éppen emiatt váltak ellenségessé ezzel az intézménnyel szemben). Pedig a caracasi nyilatkozat¹⁶ a lehető legvilágosabban leszögezte: mivel a tengerentúli spanyolok nem egyszerű gyarmati, hanem teljes jogú spanyol alattvalóknak tartották magukat, számítottak rá, hogy képviselést kapnak a monarchia válsága idején, a szuverenitást átmenetileg gyakorló testületben.

A cádizi *cortes* spanyol-amerikai küldöttei – a fentiek szellemében – kezdetben talán szerencsésebb helyzetben voltak, mint a brazil delegáció tagjai Lisszabonban. Az előbbieknél sikerült az ellentétes álláspontok között lavírozva, a hatalmi mérleg nyelveként működniük, ahogy az Ír Pártnak is a jelenlegi brit alsóházban, a hasonló kérdéskört érintő *Home Rule*¹⁷ tárgyalásakor.

A tengerentúli képviselők természetesen a liberálisokkal szavaztak az átfogó, közérdekű reformokat érintő kérdésekben, míg a praktikus, napi ügyekben időnként az ellenpárttal működtek együtt. Egy spanyol történész szerint támogatásuknak mindig megvolt az ára, már előre kialkudták az ellentételezést, de gyakran olyasmit követeltek, amit aztán nem lehetett teljesíteni. Ez úgy is értelmezhető, hogy a szavazat-üzlettől azt remélték, hogy parlamenti keretek között érhetik el hazájuk, vagyis az új országok számára mindazt, amiért később a felkelők a fronton harcoltak. Tény, ha az ekkor sürgetett reformok már korábban megvalósulnak, az jelentősen késleltette volna a függetlenedést, mivel az ilyen reformok erősítik a politikai kötelekeket, mint ahogy például Kanadát és Ausztráliát is a Brit Koroná-

¹⁵ 1810. január 31-e és szeptember 24-e között, a franciák által lemondott uralkodó távollétében egy öttagú testület gyakorolta Spanyolországban az államfői jogokat. Legfontosabb intézkedése az volt, hogy egybehívta a cádizi *cortest*, ahová (ha a régenstanácsba nem is) az amerikai területek képviselői is meghívást kaptak. CORTÁZAR–VESGA 2001, 292–306.

¹⁶ A caracasi Legfelső Tanács 1810. április 19-i ülésén kiadott nyilatkozata.

¹⁷ A *Home Rule* Írország autonómiáját szabályozó törvény volt, melyet évtizedeken átnyúló viták során dolgoztak ki és fogadtak el. Az elsőt az alsóház 1886-ban elutasította, a másodikat a Lordok Háza vétőzta meg 1893-ban, az 1914-ben meghozott harmadik törvényt előbb az első világháború kitörése, majd az 1916-os húsvéti felkelés miatt felfüggesztették. Az 1920-as negyedik törvény hozta létre mai formájában Észak-Írországot és az Ír Köztársaságot.

hoz kötik. Azonban a történelem lapjai azt rögzítik, ami megtörtént, és nem azt, aminek meg kellett volna történnie. A spanyol regényíró, Pérez Galdós¹⁸ *Nemzeti epizódok* című sorozatának egyik szép kötetében teremt egy szereplőt, akinek célja, hogy úgy írja meg Spanyolország történetét, ahogyan az a legideálisabban alakulhatott volna. (Oliveira Lima utólagos megjegyzése itt: Az USA vonatkozásában a történelem feldolgozásának ugyanezt a szépirodalmi formáját alkalmazta sikerrel – bár valamivel kevesebb fikciós elemmel – az Önök Edwin Markham-je által összeállított *Az igazi Amerika regénye* című sorozat.) Ám a Don Quijote-i álmodozás nem vezet sehova. Ez az elképzelt történet, a felelősségre vont és golyó általi halálra ítélt VII. Ferdinándot is megjeleníti. Úgy ábrázolja, mint aki a kivégző osztag elé vonulva az utókor ítélőszékéhez fellebbez. De mennyire más volt a valóság: a hit-szegő király a népképviselőt bevezetésére tett valamennyi kísérletet elfojtotta. Ami a cádizi *cortest* illeti, sok szempontból különbözött a régi spanyol *cortest*től. Mivel ez utóbbi – akárcsak Portugália hasonló intézménye – valójában sohasem képviselte az egész országot, csupán a kisebb-nagyobb városokat, a céheket vagy azokat a magánszemélyeket, akik érdemeik alapján, vagy az uralkodó kegyéből jutottak kiváltsághoz. Ugyanakkor a régi időkben sokan voltak, akiknek másokat kellett szolgálniuk, olyanokat, akik rendelkeztek képvisellel a *cortes*ben, és így mentességeket és privilégiumokat biztosíthattak maguknak, befolyásolva ezáltal a társadalmi egyensúlyt. Az ibériai országgyűléseken a legnagyobb újdonság tehát a népszuverenitás elvének elfogadása volt, amit a cádizi és a lisszaboni parlament egyaránt kinyilvánított. Tulajdonképpen ennek a szuverenitásnak az elfogadása mutatkozott meg a spanyol *cortes* első határozatában is, mellyel érvénytelenítette és megsemmisítette a spanyol korona átengedését Napóleonnak, „nem csupán az igazságtalan és jogtalan bayonne-i alkotmány¹⁹ kierőszakolt jellege miatt, hanem legfőképpen azért, mert ezt diktálja a népakarat”. A spanyolok tehát végső soron nemzetük méltóságának, becsületének és szabadságjogaiknak a helyreállításáért szálltak síkra, amikor saját monarchiájukat kívánták restaurálni.

Spanyolországban VII. Ferdinánd úgy reagált a parlament reformtörekvéseire, ahogy máskor is szokott vészhelyzetben, tehát képmutatón és rosszindulatúan,

¹⁸ Benito Pérez Galdós (1843–1920) a XIX. századi realista regényírás egyik legkiemelkedőbb képviselője, 1897-től a Spanyol Királyi Akadémia tagja. 1912-ben irodalmi Nobel-díjra jelölték. Több műve magyarul is megjelent: *Egy spanyol leány története* (1881), *Doña Perfecta* (1903), *Misericordia* (1919), *Zaragoza ostroma* (1907), *Cádiz* (1984). Hivatkozott sorozata, az *Episodios nacionales* (Nemzeti epizódok), melyet 1872 és 1912 között publikált, öt ciklusba rendezve 46 történelmi regényből áll, és a XIX. századi spanyol történelem krónikájaként mutatja be a hétköznapi élet sajátosságait és az ország történetének kiemelkedő eseményeit.

¹⁹ 1808. május 5-én, a franciaországi Bayonne-ban található Marracq kastélyban a fogságba esett IV. Károly királyt (1788–1808) és a trónörökösét, Ferdinándot (1774–1833, uralkodott: rövid ideig 1808-ban, majd 1813–1833 között) lemondatták a spanyol trónról Bonaparte Napóleon javára, aki uralkodói jogait átruházta bátyjára, Joseph-re (I. József néven Spanyolország királya 1808 és 1813 között). Az új király népének francia mintájú alkotmányt adott. CORTÁZAR–VESGA 2001, 292.

Portugáliában pedig a nála összehasonlíthatatlanul intelligensebb és jószívűbb VI. János²⁰ nem volt elég határozott ahhoz, hogy elhárítsa a demagógok túlkapásait, sem ahhoz, hogy féken tartsa az abszolutista reakciót. Veleszületett jellemgyengesége éppen ekkor vált a legnyilvánvalóbbá. Végeredményben talán e két uralkodó kormányzati módszerei vagy személyiségükben gyökerező ösztöneik, melyek hajlíthatatlan patriotizmust kényszerítettek rájuk, odavezettek, hogy a politikai méltányosság hangja mind a spanyol, mind a portugál udvarban süket fülekre talált; pedig, ha hallgattak volna rá, az egyaránt előnyös lehetett volna mindkét ország számára. A spanyol gyarmatok függetlenné válásának véres körülményei és a belőlük származó gyűlölködés hatással voltak Brazíliára is. Ez a döntő fontosságú eseménysor alapvetően határozta meg az itteni emberek lelkiállapotát (zaklatottságuk jellege igen hasonló volt, csupán az intenzitás tért el Spanyol- és Portugál-Amerikában), és ebben kell keresnünk a XIX. századi Latin-Amerika sajátos szellemiségének gyökereit. Az anyaországok és amerikai gyarmataik elválását befolyásoló tényezők között ugyanakkor igen fontosnak tartom megemlíteni annak szerepét is, hogy a latin civilizáció mindvégig jelen volt a tengerentúlon. Gondoljunk akár a gyarmatlakók szenvedélyes temperamentumát tükröző, egyedi irodalmi kifejezőmódokra, akár azokra a helyi hagyományokra, melyek a fiatal országokban már jóval korábban meghonosodtak.

A spanyolok leszármazottainál, akik harcias természetűek voltak és kitartó küzdelmet folytattak a függetlenségükért, erősen érvényesült a hősiesség kultusza. Olmedónak a juníni és az ayacuchói győzelmet megéneklő strófái annak a költészeti iskolának a remekei, melyet a hazafiaság teremtett. Ennek az irányzatnak legjelesebb prózai alkotása *A hősiesség Venezuelában*. Briliáns szerzőjét, Eduardo Blancot [13] szülőföldjén már életében is dicsőség övezte. Ezekben a művekben Bolívar alakja – mint eposzi hős – a közelmúlt emlékéit idézi, azt az időt, amikor a spanyolokra már megvetéssel tekintettek. „*Harcra fel a bitorlók ellen!*” – biztatja Huayna Capac inka [14] a győzteseket, mikor megjelenik előttük azon a juníni éjszakán.

„Talán tartozunk nekik valamiért?

a szellem világosságáért, szokásokért, törvényekért vagy a vallásért?

Nem voltak-e ostobák, romlottak, / kegyetlenek és babonások is!

Hitük miféle? Krisztus-hit volna? ... Blaszfémia!

²⁰ VI. János (1767–1826) portugál király (1816–1826) valójában már 1792-től ő uralkodott, régensi minőségben, édesanyja, a bomlott elméjű királynő, I. Mária helyett (a trónon 1777–1816). A napóleoni háborúk alatt sem volt hajlandó felrúgni a Nagy-Britanniával fennálló szövetséget, 1807-ben családjával és udvarával inkább Brazíliába menekült a francia csapatok elől. Az Atlanti-óceánon átkelve először Bahiában kötött ki, majd innen indult tovább Rio de Janeiróba. Koronázására is itt került sor 1818-ban. 1821-ben tért haza a portugál *cortes* hívására. Brazília ez után nem sokkal elszakadt Portugáliától, az önálló ország uralkodója 1822-től I. Péter császár néven VI. János idősebbik fia lett. SARAIVA 2010, 241.; SZILÁGYI 2012, 83.

Vér, sebes ólom és láncok, ezek voltak / szentséges szentjeik, amiket magukkal hoztak.”²¹

A portugálok utódai természetüknél fogva inkább szentimentálisak voltak, függetlenségüket békésebb eszközökkel harcolták ki, és náluk az irodalom indianista irányzata²² vált meghatározóvá, ami a vadember alakját idealizálta mint hőstípust. Persze, ez a szemlélet Spanyol-Amerikában sem volt teljesen ismeretlen, hiszen számos kiváló költőt, köztük az ecuadori Juan León Merát is meghihlette, példa erre *A Napszűz, indián legenda* [15] című műve. Azonban sehol máshol nem volt ez az irányzat olyan erős, mint Braziliában, ahol szinte minden jelentős szerző munkásságát befolyásolta, így Gonçalves Dias költészetét, illetve José de Alencar [16] prózáját – és ahol idővel a nemzeti irodalom becses sajátosságává vált, legalábbis a romantika különösen termékeny időszakában. Gonçalves Dias verseiben az indián érzelmvilág természetesebben, spontánabb formában mutatkozik meg, talán mert a költő ereiben portugál és indián vér is csörgedezett, míg José de Alencarnál, akinek felmenői között csak európaiak voltak, mindig érezhetünk egyfajta sablonosságot és mesterkéeltséget, bár prózája így is igen kifejező. Azonban mindkettejüknél ugyanazzal a hatással találkozunk, azzal, amit az egyik legszakavatottabb brazil kritikus, José Veríssimo [17] a következőképpen határoz meg *Tanulmányok a brazil irodalomról* című művének valamelyik kötetében:

„Ez az első alkalom, hogy költészetünk magába szívja esőerdeink pikáns, lágy illatát, a vidék levegőjét, szerelmi szenvedélyeink, bánatunk érzéki szentimentalizmusát... valami olyasmit, ami tényleg a sajátunk – népköltészetünket, balladáinkat, és ezek beívódva a magas költészetbe, érzelmekkel és melankóliával töltik meg azt. Eleinte a bennszülöttek eszményítése csupán együttérzést ébresztett lelkünkben e nehéz sorsú teremtmények iránt, majd a túlzásokat kedvelő romantika már egyenesen lovagias és dicső tulajdonságokkal ruházta fel őket.”

A fent említett brazil szerzők hazájukban a romantika legnagyobb alakjai voltak. Mindkettő stílusa művészi és csiszolt, jól mutatja purizmusukat, valamint azt, hogy milyen mesterien kezelték a portugál nyelvet. A tiszta irodalmi formák használatában mutatkozó buzgalom egyébként megfigyelhető mindkét, újvilági ibér irodalom esetében, legalábbis egy ideig. Később aztán az elszármazott portugálok körében az anyaország öröksége fokozatosan veszített jelentőségéből, míg a tengerentúlra került spanyolokat a közös óhazához fűző kötelékek továbbra is szorosan tartották.

²¹ A magyar fordítás a spanyol eredeti alapján készült: OLMEDO 2015.

²² Az indianista irányzat a XIX. századi brazil irodalom egyik jellegzetessége. Az indianista regényírás képviselői műveikben idealizálták a dél-amerikai indiánok hétköznapiját és egyszerű életvitelét. Melankolikus és merengő hangvételű regényeiket áthatja a nosztalgia, a természet iránti tisztelet, valamint a vágyakozás (portugál nyelven *saudade*) érzése. Bővebben lásd PÁL 2000, 39–42. Spanyol-Amerika vonatkozásában lásd SCHOLZ 2005, 183–193.

Itt persze pusztán szellemi és nem politikai természetű kötelékekre kell gondolni. A spanyol-amerikai háború – ami a spanyol álláspont szerint az erősebb fél agressziója volt a gyengébbel szemben – végső soron csak tovább erősítette a kötődést, és elmélyítette a mindenképpen tiszteletre méltó gyermeki ragaszkodást. Az összetartozás érzése még akkor sem tűnt el nyomtalanul, mikor Spanyolország és lázadó gyarmatai véres háborúja (sokáig igen élénken élt ennek az emléke) a két fél viszonyát hosszú időre erős gyanakvással és gyűlölködéssel terhelte, az anyanyelv szeretete maradt meg csupán, ez maradhatott csak az óhaza iránti rejtett odaadás egyetlen nyílt kifejezőmódja.

A hajdani irodalmárok, akárcsak a maiak, éberem öröködték a szépséges érettség állapotában lévő anyanyelv felett, aminek tisztaságára szerintük fenyegető veszélyt jelentett az egzotikus környezet, ahová elkerült. Olyannyira így gondolták ezt, hogy a spanyol nyelv művelése, ápolása céljából alapított tengerentúli akadémiák magukat nem is független szervezeteknek, inkább a Spanyol Akadémia részének tekintették, és szoros szellemi kapcsolatokat alakítottak ki vele. A briliáns perui költő, Santos Chocano [18] *Amerikai lélek* című verseskötetének a spanyol királyhoz címzett ajánlásában határozottan kijelentette, hogy Cervantes anyanyelve még Kolumbusz karjánál is nagyobb szolgálatot tett az uralkodónak a termékeny Édenkert megszerzésében, és lelkesedésében hozzátette, hogy Nyugat-India fiai háromszáz éve úgy tekintenek a *Don Quijote* szerzőjére, mint legkiválóbb alkirályukra.

Napjainkban Brazíliában a nyelvtisztaság hagyománya közel sem ilyen fontos: pontosabban fokozatosan halványul a jelentősége a szellemi emberek körében, azonban néhányukról itt mégis meg kell emlékezni. Mivel a Rio de Janeiró-i Irodalmi Akadémia francia mintára jött létre, inkább a nyelv brazíliai jövőjének szentelte magát, mintsem a régi portugál ápolásának, pedig oly nagyságok tartoztak köztük,²³ mint Ruy Barbosa [19], aki mestere volt az európai elődöktől örökölt nyelv minden titkának, ismerte csínját-bínját, sajátosságait, különböző hangnemeit és kifejezőmódjait. Barbosát bátran egyenrangúnak tekinthetjük a XVII. századi nagy jezsuitával, Antônio Vieira atyával [20], akivel nyelvi leleményesség dolgában méltó vetélytársak lehettek volna, bár több volt bennük a közös egyéni képességeiknek köszönhetően, mint portugál származásuk azonossága miatt.

Brazíliában a legkorábbi portugál lexikográfus, Moraes Silva [21], bár még a gyarmati időkben működött, manapság is szaktekintélynek számít. Neki köszönhetően vált hozzáférhetővé Bluteau abbé [22] terjedelmes, tudományos műve. Az ország függetlenné válása után pedig Maranhão tartomány nyelvészei tettek szert megérdemelt hírnévre. Hiszen ekkoriban már terjedőben volt az a gondolat, miszerint egy új nemzetnek nem pusztán saját irodalommal illik rendelkeznie, hanem jól megkülönböztethető nyelvvel is. Az irodalom pedig a korszak politikai arzenálja számára segített fegyvert kovácsolni a korábbi anyaország ellen; olyan fegyverré vált, amivel harcolni lehetett Portugália még megmaradt morális befolyásával szemben.

Az efféle ellenséges érzület sokkal kevésbé volt jellemző a spanyol eredetű nemzetek esetében, ugyanis ezek közös irodalmi múltjukban egyéni vonásaik leg-

²³ Manoel de Oliveira Lima 1897-től maga is tagja volt az akadémiának.

szilárdabb fundamentumát lelték meg. Sőt, ha nemzetközi politikai kitekintésben vizsgáljuk e közös alapot, megállapíthatjuk, hogy abban egy jövőendő Ibér-amerikai Unió csíráját vélték felfedezni. Akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy ez a szellemi téren meglévő harmónia mindig abba az irányba hatott, hogy ellensúlyozza a politikai szétesés következményeit.

Ennek a felfogásnak talán a valaha élt legjelentősebb képviselője a néhai kiváló nyelvész és hazafi, a korábban már említett Rufino José Cuervo [23] volt, akit ugyanakkor megkérdőjelezhetetlen hazaszeretetet fűzött szülőföldjéhez, Kolumbiához. A régi és a modern spanyol irodalom elmélyült kutatójaként, *A kasztíliai spanyol nyelv szerkezetének és szabályrendszerének szótára* című híres munkájában csodálatra méltó tanulmányt írt anyanyelvéről, annak gazdagságáról, szabályairól és különlegességeiről, s amellet, hogy elfogadta a megkerülhetetlen amerikai provincializmust, felvállalta a spanyol nyelv eredeti karakterének védelmét is.

Habár műve nem ezzel a céllal íródott, Cuervo határozottan állást foglalt benne korábban hangoztatott, személyes meggyőződésével szemben, ami abban állt, hogy a spanyol nyelv egyszer ugyanarra a sorsra jut majd, mint egykor a latin, mely több neolatin nyelvre szakadt, ezek provincializmusa pedig megszüntette a kifejezőmód régi egységét. Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, hogy a Cuervo által vont párhuzamot az Amerikai Egyesült Államokban, illetve a Nagy-Britanniában beszélt angol nyelvre vonatkozóan sem tartom szerencsésnek, mivel úgy gondolom – bár lehet, hogy tévedek –, a művelt emberek körében, ezekben az országokban is érzékelhető a filológiai megközelítés iránti fogékonyság. Annak ellenére, hogy ez a fogékonyság csak egy szűk értelmiségi körre jellemző, még lehet belőle uralkodó irányzat is, sőt, éppen azért válhat azzá, mert a diadal mindig a bátor keveseké.

Az említett nyelvek sorsában inkább az a közös, hogy mindegyik kötődik a nemzeti eredet tanulmányozásához. Ez az, ami kapcsolatot teremt a közös sajátosságok, vagyis a távolból érkezett vonások és az egyedi, lokális vonások között, keresztezve a nemzeti érzést a lokálpatrióta hazafisággal. Mindez a perui költőnél, Santos Chocanónál szép és hatásos szintézissé emelkedik, mikor verseit indo-spanyolnak nevezi, önmagát pedig „Amerika költőjének” titulálja, s valóban méltó is erre a címre, amint egy másik nagyszerű új-spanyol költő, Rubén Darío [24] írta róla:

„Peruiként magáénak mondhatja az Amazonast, s az Andokat,
Verseiben mindig megénekli a legmagasztosabb dolgokat!
Don Quijote módjára képzeletben vívott csaták mezeire megy,
Sorsát Amerika szeretete, Spanyolhon csodálata pecsételik meg.”²⁴

²⁴ Részlet Rubén Darío (1867–1916) nicaraguai költő, újságíró és diplomata előszavából, amelyet extravagáns perui kollégája, José Santos Chocano (1875–1934) *Alma América. Poemas indo-españoles* (Amerikai lélek. Indo-spanyol versek) című, mintegy száz költeményt tartalmazó szonett-gyűjteményéhez írt. A versrészlet eredeti, spanyol szövege: „Él tiene el Amazonas y domina los Andes: / ¡Siempre funde su verso para las cosas grandes! / Va, como Don Quijote, en ideal campaña: / Vive de amor de América y de pasión de España.” (A versrészlet műfordítását a spanyol eredeti alapján Katona Brigitta készítette.)

A spanyol-amerikai költészet ily elhivatott képviselői – minden hagyománytisztelőjük ellenére – felülmúlták a korabeli spanyol lírát, miközben markánsan egyedivé formálták művészetüket. Azonban azt is meg kell jegyezni, hogy mintáik nem kizárólag az Ibériai-félszigetről valók. Hiszen a XIX. században egész Latin-Amerikában a francia szellem befolyása volt az uralkodó, a politikában éppen úgy, ahogy az irodalomban, a költészetben éppen úgy, ahogy a filozófiában.

Lamartine-t, Alfred de Musset-t és Victor Hugót szabadon másolták a tengerentúlon, már, ami érzelmességüket, tüzes érzékiségüket és briliáns kifejezőkészségüket illeti. Benjamin Constant – abban az időben, amikor a Guizot-féle doktrinerek is – liberalizmust és alkotmányosságot hirdető, szigorú elveinek bélyegét nyomta rá a brazil monarchiára, és több olyan országban hivatkoztak rá minduntalan, ahol a katonai anarchia vált a politikai törekvések nyertesévé. Ekkortájt – azok, akik engedtek a tiszta spiritualizmus és az elegánsan ékesszóló stílus csábításának – Victor Cousin eklekticizmusát választották legkedveltebb filozófiai irányzatuknak. E nagyra becsült bölcselő szellemi örökösei (Émile Saisset, Janet és Jules Simon, valamint a pozitívista Auguste Comte) gondolkodásán keresztül a későbbiekben is hatott, a spiritualizmussal válllvetve hódított, és számos lelkes követőre talált a tengerentúlon, kialakítva a latin-amerikai mentalitás sajátos, ugyanakkor szigorúan ellenőrzött kereteit.

A brit befolyás nyomait nem nehéz felfedezni. Elég Andrés Bellóig, a Thomas Reid és Dugald Stewart-féle skót spekulatív iskola követőjéig visszamennünk, vele kapcsolatban García Calderón világitott rá azokra a sajátosságokra, amelyek általában az angolszász filozófusokra jellemzőek: a jó ítélőképességre – amit az egyik híres portugál satíraszerző józan észnek nevezett –, a morális sztoicizmusra és az elemzőkészségre. Érintőlegesen meg kell említenünk ezen a ponton Stuart Mill nevét is és a képviseleti kormány kritikáját, valamint Herbert Spencer evolucionizmusát. Az evolucionizmus népszerűsége a szellemi életre gyakorolt hatás tekintetében vetekedett a pozitívizmussal. Valamivel később pedig a társadalmi problémák iránti érzékenység került előtérbe a túlzott individualizmussal szemben és lírai formájában romantikusra színezett minden politikai és irodalmi megnyilatkozást a XIX. század első felében.

Az új, kezdetben gyenge és bizonytalan szellemi áramlatok felszínre hozták az emberbaráti érzelmeket, ezek összhangba kerültek részint a társadalmi igényekkel, másrészt a haladást követelők kitörő lelkesedésével, mindez azonban nem volt más, mint az idealizmus egy újabb szakasza; az új eszmék szembehelyezkedtek minden tradícióval, nyíltan vallásellenes jelleget öltöttek, szigorúan elkötelezve magukat a tudományosság mellett. Latin-Amerika-szerte olyan elkeseredett harc kezdődött Vallás és Tudomány között, hogy senki sem hitt a hamarosan beköszöntő megbékélésben, amit annál is nehezebben lehetett előre látni, mert ezekben az országokban régi ellentét feszült a szabad gondolkodás és a dogmák között.

Ahogy ma már lehetetlen lenne olyan kormányt működtetni, mint amelyet García Moreno [25] vezetett Ecuadorban az inkvizíciószerű dogmatizmus támogatásá-

ra, úgy még kevésbé feltételezhető, hogy újra megtörténjen, amit Juárez²⁵ tett Mexikóval: hogy valaki erővel próbáljon egy mélyen hívő nemzetet szabadgondolkodóvá formálni és világias zsarnokságot plántálni az egyházi despotizmus helyébe. Ennek a rendszernek a merevségén különben nincs mit csodálkozni, mivel Mexikó Juárezi átalakításának elméletét a pozitívizmus diktálta, melynek befolyása egyébként érzékelhető volt egész Latin-Amerikában, azon belül is főleg Brazília és Chile szellemi fejlődésében.

Bár Chilében Lagarrigue apostol [26] vallásos ortodoxiájának volt némi sikere, a pozitívizmus mégis képes volt teljesen áthatni ezt a rendkívül konzervatív társadalmat is; Brazíliában pedig talán még fontosabb volt, alapvető szerepet játszott az államformaváltásban; bár a Brazil Köztársaság nem kizárólag Auguste Comte gondolatainak [27] hatására jött létre, bármennyire is hangoztatták akkoriban ezt a részizgazságot.

Tulajdonképpen ez a filozófiai iskola Brazíliában valóságos vallási rendszerré fejlődött, és éppen a legmegfelelőbb lélektani pillanatban lépett színre ahhoz, hogy sok katonatiszt számára vonzó legyen, főleg olyanoknak, akik – mint a paraguayi háború veteránjai – sértve érezték magukat mellőzöttségük miatt, illetve azért, mert társadalmi törekvéseikhez nem kaptak hivatalos támogatást; csatlakoztak hozzájuk a rabszolgatartók, akik rabszolgáik felszabadításakor²⁶ semmiféle törvényes kártérítéshez nem jutottak; valamint azok az ideáljaikat követő véleményvezérek, akik alig várták, hogy azt lássák: egész Amerikát ugyanaz a demokratikus rendszer egyesíti.

A kételkedés, majd a materialista tagadás utat nyitott ahhoz, hogy a pozitívizmus teret nyerjen, bár osztoznia kellett a korszak másik jelentős eszmerendszerével, melynek alapfogalma az emberek fülének oly mágikusan csengő evolúció volt. Presztízsét növelte a természettudományok mellett a modern idők tudományának számító szociológia elterjedése is. Az idealista reakció azonban szükségszerűen nem maradt el, különösen, amikor Nietzsche megtévesztő paradoxonjai következtében a pozitív eszmék a gyakorlatban olyan erkölcstelen nihilizmust eredményeztek, mely még Schopenhauer keserű pesszimizmusánál is pusztítóbb volt.

Mindkét filozófusnak számos követője akadt Latin-Amerikában. Ennek oka részben félrevezető elméleteik látszólagos újdonsága volt, pedig ezek valójában az ókori görög filozófiából eredeztethetőek. Másrészt az e tanokból sugárzó szabadoság, és főként az, hogy szembehelyezkedtek a pozitívizmus dogmatikus korlátaival, sokak számára tehát veszélyesen csábítóak, sőt ellenállhatatlannak bizonyultak. Ez részben megmagyarázza a két modern német gondolkodó átmeneti latin-amerikai népszerűségét. Sikerük ugyanakkor kívánatosá tette a német befolyás erősödését gazdasági és szellemi vonatkozásban egyaránt.

Brazíliában a bölcelet terén Tobias Barreto [28] volt a germán irányzat legjelentősebb képviselője. 1880 táján ő reformálta meg a jogi képzést, azzal, hogy

²⁵ Benito Juárez (1806–1872) az 1860-as évtized meghatározó politikusa, több alkalommal elnök Mexikóban.

²⁶ Brazíliában a rabszolgaság teljes eltörlésére csak 1888-ban került sor.

megtisztította a korábban elválaszthatatlan metafizikai sajátosságának vélt mesterkéeltségétől, és így felruházta a civilizáció zászlóvivőjének szerepével. A német szellem kifejezésmódja bármennyire tudományos jellegű volt is, hatása mégis az idealizmus újjáéledését segítette elő, mivel ez a germán temperamentum uralkodó vonása, s – véleményünk szerint – az egész európai mentalitás alapja, ennek pedig az amerikai egyszerűen csak a folytatása. Mi irányította volna hát az Újvilág erkölcsi fejlődését, ha nem az idealizmus? Szellemi emancipációját a jogszerűség, a szabadság, az emberi jogok és a haladás eszméje határozta meg, azok az ideák, melyeket Franciaország küldött filozófiai köntösbe burkolva; melyek az angol fejlődési modellben öltöttek testet; és melyek még az ásatag, szunnyadozó Ibériai-félszigeten is visszhangra találtak. Mi más lett volna az angol zarándokok vallásos szigora, a spanyol hódítók látnoki merészsége, a brazil úttörők melankóliával színezett, rendkívül letisztult fantáziája, ha nem az idealizmus megannyi megnyilvánulása, öröklött ösztönszerűség, amit a fizikai megpróbáltatások sem tudtak elfojtani, bár a gyarmati lét nehézségei majdnem elfedték az egymást követő korszakok szinte mindegyikben.

A tudomány azonban, mint az emberi szellem egyedüli iránytűje, egyszer csak elvesztette a varázsát, tehát azon sem csodálkozhatunk, hogy Latin-Amerikában más eszményképek – Fouillée társadalmi determinizmusa, Guyau tudományos spiritualizmusa és Bergson új metafizikája – váltották fel a régi bálványokat, Taine-t, Renant, Haeckelt: a konkrét analízis, a filozófiai kétely és a természettudományos szintézis képviselőit.

A lélektani megközelítési mód kérlelhetetlenül háttérbe szorította a pozitívizmust, mivel ennek válaszai nem tűntek eléggé elmélyülteknek szellemi igényeink kielégítésére. Az emberi elme mindig magasabbra tör. Akár eredeti természete miatt, akár folytonos tökéletesedésének köszönhetően, minden esetre igényli a bonyolult elemzéseket, igyekszik minél inkább kifürkészni a dolgok titkait, és szüksége van a magasabb szintű összegzésekre. Pusztán a tudomány azonban nem képes mindezeknek az elvárásoknak megfelelni. Vajon a költészetnek van-e szerepe ebben a vonatkozásban?

Nekünk Brazíliában volt elmélyült, a haladás eszméje által inspirált tudományos költészetünk, de a szerelem is megtartotta pozícióit a líra ihletforrásai között. A regény többé már nem pszichologizál olyan tisztán, mint Flaubert, Zola és Maupassant naturalizmusának idején, de szuggesztív hatását, legyen akár vallásos, akár társadalmi jellegű, most is mindenképpen lélektani alapon fejti ki. A venezuelai Díaz Rodríguez [29] és a brazil Coelho Neto [30] például, akiket a kortárs latin-amerikai próza mestereinek tartanak, lehetnek realisták módszereiket tekintve, de hajlamaik szerint bizonyára inkább idealisták.

Az idealizmusnak azonban – ahogy García Calderón mondja – Latin-Amerikában különböző nehézségekkel kell szembenéznie. Először is azért, mert nálunk hiányzik az angolszász világra (azaz Észak-Amerikára is) annyira jellemző individualizmus, ami a lelki élet belső rezdüléseit öntudatos gondolatokká és cselekedetökké formálja, ez változtatja a vallást valódi meggyőződéssé, és nem engedi, hogy csupán külsőségekre épülő látszat maradjon. Aztán meg Latin-Amerikában az

oktatás alacsonyabb színvonalú, mint Önöknél. A politikai élet pedig messze nem olyan stabil. Továbbá nálunk a gazdasági problémák súlyosabbak; legalábbis, ami az emberi sorsokra való hatásukat illeti, mivel nem vagyunk olyan jómódúak, mint az Egyesült Államok polgárai, és a gazdagok és a szegények közötti szakadék is jóval nagyobb. Önöknél a gazdagok gazdagabbak ugyan, de a szegények általában nem olyan szegények, mint nálunk.

Mindezek ellenére az idealizmus még mindig terjedőben van közöttünk, ugyanakkor a vallásos meggyőződés is egyre inkább elmélyül, emelkedik az oktatás színvonala, tisztul a politikai élet, és kísérletek történnek a vagyoni egyenlőtlenségek csökkentésére. A latin-amerikai ember tudásvágya igen erős, ahogy jelentős erő lakik asszimilációs képességében is, tehát semmi ok nincs rá, hogy az idealizmus kibontakozását megrögzött hiedelmek gátolják, vagy egyszerűen valamiféle üres spekuláció akadályozza, figyelmen kívül hagyva a társadalmi tényezőt, ami pedig olyan mélyen gyökerezik e konstruktív filozófiai irányzatban.

Magától értetődő, hogy az idealizmus természetének lényege a felfelé törekvés vágya, ez az ambíció hajtja uralma alá a latin-amerikai szellemet. Még ha aspirációink megmosolyogatóan magasröptűek is, s látszik, hogy nincsenek arányban a rendelkezésünkre álló eszközökkel, és nincsenek összhangban a jelenlegi feltételekkel sem, mégis éppen ez a nagyralátás lehet a jövőnk legfőbb záloga. Hiszen az eszmények nélküli faj, pusztuló faj, szolgaságra vagy egyenesen kihalásra ítéltetett. Ez azonban nem történhet meg Latin-Amerikával. Ugyanis az már kialakította egyedi jellegét, tükrözik ezt irodalmi megnyilatkozásai, melyek – legalábbis a költészet terén – immáron felülmúlják az egykori anyaországok teljesítményét.

Országainkban a költészet a franciák utánzásával indult, azóta pedig sajátosan amerikai jelleget öltött. Ezért Blanco Fombona [31] alábbi megállapításai éppúgy helytállóak Spanyol-, mint Portugál-Amerika vonatkozásában:

„Új szárnyakat adtunk a régi lírának, és sikeresen megszabadultunk az Ibériai-félszigetről származó hagyományoktól. Költészetünk többé már nem korlátozódik csupán a gyermek Jézushoz szóló rögtönzött madrigál- és himnuszgyűjteményekre, vak koldusok rigmusaira, gáláns balladákra vagy harcias ódákra, hanem a tőlünk telhető legszebb és legeredetibb hangon szólunk az elménkkel, szívünkkel és szemünkkel érzékelt valóságról, vagyis gondolatainkról, érzéseinkről és arról, amit látunk... Latin-Amerikában a modernizmus mint művészeti irányzat külföldi minták visszhangjaként indult, de individualista voltunknak köszönhetően ez hamarosan megváltozott. Azok az alkotók kerültek előtérbe, akik szakítottak a közös krédóval és valódi amerikai témákat kerestek és ábrázoltak. Egyesek szubjektív módon, megidézve az amerikai érzélemvilágot, mások objektíven, a természetet, a történelmet vagy országaink szokásait tanulmányozva.”

Előadásomban már felhívtam a figyelmüket arra a tényre, hogy Spanyol-Amerikában az irodalom által is támogatott, sajátos politikai karakter párhuzamosan bontakozott ki azzal az egyre növekvő csodálattal, ami az anyaország és egyko-

ri gyarmatai közös múltját övezi és ami tulajdonképpen nem más, mint a közös faj glorifikálása.

Ez a sajátosság igen tiszteletreméltó és csak Spanyol-Amerikára jellemző, hiszen sem az Önök észak-amerikai szerzői között, sem közöttünk, brazilok között nem találni olyan költőt, aki Angliát vagy Portugáliát úgy ünnepelné, ahogy a perui Santos Chocano magasztalja Spanyolországot alábbi soraiban:

„Ó, Spanyolhon, regényes, ragyogó ország vagy;
Nagyságodhoz nem férhet kétely, sem kétség.
A szívből jövő Hit és Hűség is Te vagy,
Akárcsak a Hit alapján nyugvó Reménység,
S a jótékony, mindenütt jelen lévő Könyörületesség,
Melynek adományait áthatja a nemes nagylelkűség.
Mint grandiózus eszményeket, álmokat dédelgető példakép,
Oly hatalmas voltál, míg fénykorát élte a kereszténység,
Hogy szűknek bizonyult számodra már az Óvilág mindenképp,
Majd kinyílt, s feltárult előtted a Világmindenség.”²⁷

Fordította: Antal Gábor, Hevő Péter, Katona Brigitta és Kozma Bertalan. A fordítást az eredetivel összevetette és átdolgozta: Szilágyi Ágnes Judit.

*

Oliveira Lima szövegéhez fűzött jegyzetek az eredeti kiadásban

1. *BELLO, Andrés*: 1781-ben született a venezuelai Caracasban, 1865-ben hunyt el a chilei Santiagóban. A kiváló spanyol-amerikai szerző és tudós a függetlenségi háborúk kitörésétől kezdve osztozott a forradalmárok sorsában, majd 1810-ben Bolívar londoni diplomáciai küldetéssel bízta meg, ahol végül tizenkilenc évet töltött. 1834-ben állást vállalt a chilei államkincstárnál, letelepedett Santiago de Chilében, részt vett az ottani egyetem 1843-as megalapításában és az intézmény rektora lett. Szerzői munkássága lenyűgöző: jogtudományi, filozófiai, irodalomkritikai és filológiai témájú műveket is írt, melyek közül a legismertebb kasztíliai nyelvtankönyve, a *Grammatica de la lengua castellana destinada al uso de los Americanos* (Kasztíliai spanyol nyelvtan amerikaiaknak, 1843). Spanyolországban és Spanyol-Amerikában egyaránt szaktekin-

²⁷ Az idézett versrészlet José Santos Chocano *Alma América. Poemas indo-españoles* (Amerikai lélek. Indo-spanyol versek) című művében szerepel, egészen pontosan a Spanyolországhoz címzett ajánlásban (*Ofrenda a España*): „Tú sí eres grande, / España romancesca y luminosa: / tú eres la Fe que el corazón expande; / tú, la Esperanza que en la Fe reposa; / y tú, la Caridad que por doquiera/va prodigando su alma generosa. / Grande fue tu ideal, grande tu ensueño:/tan grande fuiste en la Cristiana Era,/que el mundo antiguo resultó pequeño/y para tí se completó la Esfera.” (a versrészlet műfordítását a spanyol eredeti alapján Katona Brigitta készítette)

télynek számított. Költőként a *Silvas Americanas* (Amerikai erdők) címet viselő két verse révén tett szert hírnévre, amelyekben megkapó bájjal ábrázolta Dél-Amerika természeti szépségeit. Bello felügyelte az 1855-ös chilei törvénykönyv összeállítását is. 1881 és 1893 között tizenöt kötetben adták ki teljes életművét, a chilei kormány támogatásával. Hiteles életrajzát Miguel Luis Amunátegui (1828–1888) chilei történész és politikus írta meg (Santiago de Chile, 1882).

2. *MORILLO, Pablo* (1777–1838): spanyol tábornok, aki 1815-től 1820-ig a forradalom leverésén munkálkodott Venezuelában és Új-Granadában. Kezdetben siker koronázta erőfeszítéseit, de később Bolívar túljárt az eszén, sőt a hadviselés terén is felülmúlta, majd 1829-ben fegyverszünet aláírására kényszerítette, ezután Morillót – saját kérésére – visszarendelték Spanyolországba.
3. *MORENO, Mariano* (1778–1811): argentin jogász és hírlapszerkesztő. Jogot tanult Buenos Airesben, majd 1800-ban fejezte be tanulmányait Felső-Peruban, Chuquisacában. 1805-ben visszatért Buenos Aires városába, ahol az argentin földbirtokosok kérésére megfogalmazta a szövegben említett *Representación de los hacendados* címen ismert beadványt.²⁸ Tevékeny szerepet játszott a nemzeti függetlenség kivívására törekvő mozgalomban, így 1810. május 25-én kinevezték az első katonai kormányzótanács általános és hadügyi biztosává. Mindeközben a *La Gaceta* című hírlap szerkesztője is volt. Mivel nézeteltérésbe került a *junta* elnökével, Cornelio Saavedrával, 1810. december 18-án lemondott tisztségéről. 1811 januárjában az a megtiszteltetés érte, hogy kinevezték a független Argentína legelső angliai követének, de 1811. március 4-én, Angliába tartva elhunyt. Életére és politikai tevékenységére vonatkozó legfőbb forrásunk a *Vida y memorias del Dr. Mariano Moreno, secretario de la junta de Buenos Aires* (Dr. Mariano Moreno, a Buenos Aires-i junta titkárának élete és emlékezete) öccse, Manuel Moreno tollából származik (London, 1812; bővített kiadás, 1836).
4. *GUIBERT, Jacques-Antoine Hippolyte, Comte de* (1743–1790): francia tábornok és népszerű hadászati író. Munkáját, az *Essai général de tactique*-ot (Általános taktikai kézikönyv, Párizs, 1770) az 1871 előtti modern szerzők legjobb háborúról szóló munkájának tartják. A híres Mlle. de Lespinasse (1732–1776) Guibert-nek küldött leveleit 1773 és 1776 között írta, majd 1809-ben jelentek meg. Sainte-Beuve Héloïse Abélard-hoz írt latin leveleihez hasonlította őket.
5. *OLMEDO, José Joaquín* (1780–1847): híres ecuadori költő és politikus. Fontos szerepet játszott a függetlenségi háborúban; az Ecuadori Köztársaság létrejöt-

²⁸ A *Representación de los hacendados* (Földbirtokosok beadványa), amit Mariano Moreno szövegezt meg 1809-ben. A Río de la Plata-i Alkirályság gazdasági helyzetét tükröző részletes folyamodvány azért készült, hogy Baltasar Hidalgo de Cisneros alkirály (1809. július 15. és 1810. május 25. között Río de la Plata tizenegyedik alkirálya) vonja vissza a szabadkereskedelem eltörlésére vonatkozó néhány hónappal korábbi rendeletét. LILÓN et al. 2013, 107, 206.

te után bizalmi pozíciókat töltött be egészen haláláig. Ecuador határain kívül főként lírai költőként ismerik; pindaroszi költeményét, amelyre utalás történik a szövegben, Londonban, 1826-ban publikálta a következő címmel: *La victoria de Junín, canto a Bolívar* (A juníni győzelem, óda Bolívarhoz).

6. *Az ayacuchói csata* a spanyol-amerikai függetlenségi háború legemlékezetesebb egyben döntő ütközete Antonio José de Sucre (1793–1830) tábornok győzelmével végződött 1824. december 9-én, a Lima és Cuzco között félúton fekvő Ayacuchónál. A spanyol hadakat vezető alkirály, José de la Serna, fogságba esett, Spanyol-Amerika függetlensége biztossá vált.
7. *CUERVO, Rufino José* (1844–1911): a kiváló kolumbiai tudós legjelentősebb munkái a következők: *Apuntes críticos sobre el lenguaje bogotano* (Kritikai észrevételek a bogotái nyelvjárásról, 5. kiadás, Párizs, 1907); *Diccionario de construcción y régimen de la lengua castellana* (A kasztíliai nyelv szerkezetének és szabályrendszerének szótára, Párizs, 1886); valamint Andrés Bello *Gramática de la lengua castellana destinada al uso de los Americanos* című könyvének bővített kiadása (Kasztíliai nyelvtan amerikaiaknak, 10. kiadás, Párizs, 1907). Vö. továbbá Ángel és Rufino Cuervo művével: *Vida de Rufino Cuervo y noticias de su época* (Rufino Cuervo élete és kora, Párizs, 1892).
8. *A Tucumáni Kongresszus* 1816-ban, San Miguel de Tucumánban tartott parlament volt, amely a Río de la Plata-i lázadó tartományok helyzetét kívánta rendezni. Itt kimondták Spanyolországtól való teljes elszakadásukat; az új állam [a későbbi Argentína] a Dél-amerikai Egyesült Provinciák nevet kapta, a konföderáció legfőbb vezetőjévé (*Director Supremo*) pedig Juan Martín de Pueyrredón y O'Dogant választották. Vö. Bartolomé Mitre: *Historia de San Martín*, I. kötet, passim.
9. *Az 1823-as alkotmányozó gyűlést* Dom Pedro (a későbbi I. Péter császár) hívta össze Brazília alkotmányának kidolgozására. Az ülések, melyek 1823 májusában kezdődtek, olyannyira viharosak voltak, és Péter szerint oly mértékben fenyegették hatalmát, hogy még ugyanazon év novemberében feloszlatta a testületet, és az általa megfogalmazott alkotmánytervezet nem léphetett életbe. A témáról bővebben lásd João Manuel Pereira da Silva: *História da fundação do Império do Brasil* (A Brazil Császárság megalapításának története, Rio de Janeiro, 1864–1868), VI. és VII. kötet, passim; John Armitage: *The History of Brazil* (Brazília története, London, 1836), II. kötet.
10. *GAMARRA ET DAVALOS, Joannes Benedictus*: az egyetlen fellelhető hivatkozás személyére vonatkozóan, hogy ő a szerzője a *Musa Americana, seu de Deo Carmina ad usum scholarum Congregationis S. Philippi Nerii Municipii S. Michaelis in Nova Hispania* című munkának (Gadibus, 1769).
11. *A nevezetes 1821-es Portugál Alkotmányozó Gyűlést* a korábbi évek forradalmi hangulata hívta életre. A tengerentúlon megválasztott képviselők jelentős része nem utazott el Lisszabonba. Brazília függetlenné válásának egyik oka éppen az lett, hogy az így többségben lévő portugálok méltatlanul bántak azzal a néhány brazil küldöttel, akik mégis megérkeztek, hogy hazájuk érdekeit képviseljék.

- A témában lásd M. E. Gomes de Carvalho monográfiáját: *Os deputados Brasileiros nas Côrtes Geraes de 1821* (A brazil küldöttek az 1821-es parlamentben, Porto, 1911).
12. *LINIERS Y BRÉMONT, Santiago Antonio María de* (1756–1810): a spanyol tengerészet szolgálatában álló francia származású tiszt. Nagy szerepe volt abban, hogy 1808-ban kiűzték a briteket a La Plata vidékről. A függetlenségi háború kitörése után megpróbálta helyreállítani a spanyol királyi hatalmat, de a felkelők elfogták és agyonlőtték. Életrajzát lásd Paul Groussac: *Santiago de Liniers, Conde de Buenos Aires, 1753–1810*. (Santiago de Liniers, Buenos Aires grófja, 1753–1810, Buenos Aires, 1907)
 13. *BLANCO, Eduardo* (1838–1912): *La Venezuela Heroica* (A hősiess Venezuela, Caracas, 1881). A venezuelai szerző egyéb ismert művei: költeményei, pl. *El Número Ciento once* (A 111-es szám), *Vanitas Vanitatum*; és prózája, pl. *Una noche en Ferrara* (Egy éj Ferrarában) és a *Zárate*.
 14. *HUAYNA, Capac*: 1480-tól 1523-ig az Inka Birodalom uralkodója, az utolsó, akinek hatalma vitathatatlan volt. Halálát követően fiai – Huáscar és Atahualpa – véres hatalmi harcot robbantottak ki, ami eltartott a Pizarro vezette spanyolok megérkezéséig. Az idézett szövegrész Olmedo *Junín* című művéből való.
 15. *MERA, Juan León* (1832–1894): *La virgen del sol, leyenda indiana* (A Nap-szűz, indián legenda, Quito, 1861). A szerző más említést érdemlő művei: *El héroe mártir* (A mártír hős), *Últimos momentos de Bolívar* (Bolívar utolsó percei), *La musa perdida* (Az elvesztett múzsza), *Cartas inéditas de Olmedo* (Olmedo kiadatlan versei).
 16. *ALENCAR, José Martiniano de* (1829–1877): a neves brazil regényíró legismertebb művei: *O Guarani* [magyarul: Máglyák az őserdőben, Móra, 1970], *Iracema*, *O Sertanejo* (A bozóterdő lakója). Alencarról egy rövid, de kiváló méltatást találunk Martín García Mérou *El Brasil intelectual* (A brazil szellemi élet, Buenos Aires, 1900) című művében. Valamint lásd Silvio Romero: *História da Literatura Brasileira* (A brazil irodalom története, Rio de Janeiro, 1886).
 17. *GONÇALVES DIAS, António*: a maranhão-i Caxias-ban született 1824-ben és a tengeren halt meg 1864-ben. A romantika legnagyobb költője volt Braziliában. Miután diplomát szerzett a Coimbrai Egyetemen, kinevezték az ország első középiskolájára, a Rio de Janeiro-i *Colegio Dom Pedro II.* történelemtanárává. Egymást követően számos tisztséget viselt észak-brazíliai és európai irodalmi társaságokban, miközben országos hírnévre tett szert mint drámaíró, illetve leginkább mint költő. Gyenge egészsége miatt európai kúrát javasoltak neki. Hazatérőben, nem messze hazája partjaitól, 1864-ben hajótörést szenvedett. Művei: *Primeiros cantos* (Az első dalok, 1846); *Segundos cantos e sextilhas de Frei Antão* (Újabb dalok és Antal atya hatsorosai, 1848); és *Últimos cantos* (Az utolsó dalok, 1851).
 18. *VERÍSSIMO, José* (1857–1916): korunk egyik legnagyobb brazil irodalomkritikusa és pedagógiai gondolkodója. Terjedelmes életművének fontos elemei: *Estudos de literatura brasileira* (Tanulmányok a brazil irodalomról, 1901–

- 1907), 6 kötetben; *Cenas da vida amazônica* (Az amazóniai élet epizódjai, 1886) stb. Jelenleg [1914-ben] Veríssimo a Rio de Janeiro-i Tanítóképző igazgatója. Vö. García Mérou i. m. 97–141.
19. *CHOCANO, José Santos* (1875–1934): *Alma América* (Amerikai lélek, Párizs). A költő további művei közül a legjelentősebbek: *En la aldea* (Falun), *La selva virgen* (Az őserdő), *La epopeya del Pacífico* (Csendes-óceáni eposz), *Fiat Lux* (Legyen világosság).
 20. *BARBOSA, Ruy* (1849–1923): kiváló brazil államférfi, jogász és író. A Brazil Császárság végnapjainak politikai eseményeiben aktív szerepet játszott, a parlamentben a rabszolgaság eltörléséről tartott figyelemre méltó beszédek. A köztársaság megalakulásakor az ideiglenes kormány pénzügyminisztere lett. Deodoro da Fonseca, majd Floriano Peixoto marsallok elnöksége alatt *O Seculo* (A század) című lapjában erőteljesen támadta a kormány praetoriánus eljárásait. A második hágai konferencián Brazília küldötteként volt jelen, s azzal tüntette ki magát, hogy rátermetten védelmezte a dél-amerikai köztársaság jogait. 1909-ben a *civilisták* elnökjelöltje volt, vele szemben azonban végül Hermes da Fonseca marsall aratott győzelmet. 1913-ban ismét elnöknek jelölték, ezúttal a Köztársasági Liberális Párt színeiben, de még ez év decemberében visszalépett a jelöltségtől. Később Bahia állam szenátora lett, aztán 1919-ben még egyszer indult a köztársasági elnökválasztáson is. Az első világháború idején a nagyobb brazil háborús szerepvállalás egyik szószólója volt. Ruy Barbosa számtalan kötetet megtöltő írásainak témája igen változatos, kezdve briliáns Swift-kritikájától a brazil oktatási rendszer újraszervezéséig. Vö. García Mérou i. m. 30–33. o.
 21. *VIEIRA, António atya* Lisszabonban született 1608-ban és a braziliai Bahiában hunyt el 1697-ben. Portugál misszionárius volt, ünnepelt hitszónok, számos mű szerzője. Gyermekként került Brazíliába, 1625-ben lépett be a jezsuita rendbe. Hitszónoki képességei hamarosan híres prédikátorrá tették; miután 1641-ben visszatért Portugáliába, a király, IV. János megbecsülése jeléül fontos diplomáciai megbízatásokkal Párizsba, Hágába és Rómába küldte. 1652-ben indult vissza Brazíliába, a maranhãoi jezsuita missziók élére, itt azonban hamarosan magára vonta a rabszolgatartók haragját, mivel védelmébe vette az indiánokat. Az elnyomott indiánok legfőbb pártfogója lett, és Las Casaséhoz hasonló bátorsággal és hévvel képviselte ügyüket Brazíliában és Portugáliában egyaránt. Vieirát Brazíliának nemcsak spirituális és gazdasági felemelkedése érdekelte, hanem portugál nyelvű irodalmi alkotásai is igen jelentősek és helyet biztosítanak számára a brazil prózáírók legkiválóbbjai között. Vieira braziliai és portugáliai tevékenységének összefoglalását lásd Watsonnál: *Spanish and Portuguese South America During the Colonial Period* (Spanyol és portugál Dél-Amerika a gyarmati időszakban, London, 1884.) és Southey-nél *History of Brasil* (Brazília története, London, 1822.)
 22. *MORAES SILVA, António de* (1755–1824): Brazíliában született portugál szótáríró, aki polgári- és egyházjogi tanulmányokat folytatott Coimbrában. Fő műve

- a *Diccionario da lingua portugueza* (A portugál nyelv szótára), amelynek első kiadása 1789-ben látott napvilágot.
23. *BLUTEAU, Raphaël* (1638–1734): francia szülők gyermekeként Londonban született 1638 decemberében. Egyházi pályára lépett, a vicenzai Thienei Szent Kajetán (1480–1547) által alapított theatinusok rendjének tagjaként érkezett Portugáliába. *Diccionario da lingua portugueza* (A portugál nyelv szótára) című 10 kötetes munkája 1712 és 1728 között jelent meg Coimbrában, amit 1789-ben Lisszabonban újra kiadtak.
 24. Lásd a 7. számú jegyzetet.
 25. *DARÍO, Rubén* (1867–1916): a híres nicaraguai szerző ismert művei: *Epístolas y poemas* (Levelek és versek), *Azul* (Azúr), *Cantos de Vida y Esperanza* (Az élet és a remény dalai), *España contemporánea* (Mai Spanyolország), *Tierras solares* (Ösi földek), *Parisiana* (Párizsi írások). Az utóbbi három prózai mű.
 26. *GARCÍA MORENO, Gabriel*: Guayaquilben született 1821-ben, 1875-ben merénylet áldozata lett Quitóban. Ecuadori politikus; köztársasági elnök 1861 és 1865, valamint 1869 és 1875 között. Ismert volt szélsőségesen klerikális és ultramontán nézeteiről; elnöksége idején az ecuadori kormányzat a teokrácia felé közelített. IX. Piusnak menedéket ajánlott fel a pápa világi hatalmának megszüntetését követően. Lásd Augustine Berthe atya Morenót dicsőítő életrajzát: *García Moreno, presidente de l'Équateur Vengeur et Martyr du Droit Chrétien* (García Moreno, Ecuador elnöke a keresztényi igazság harcosa és mártírja, Párizs, 1888).
 27. *LAGARRIGUE, Juan Enrique* (1852–1927): híres chilei pozitivistá, aki megpróbálta legalább részben összeegyeztetni a comte-i filozófia és a katolicizmus doktrínáit. Legfontosabb munkái: *La religión de la humanidad* (Az emberiség vallása, Santiago, 1890) és *Hacia la regeneración definitiva* (A végső újjászületés felé, Santiago, 1908).
 28. A pozitívizmusnak Brazília jelenkori történelmére kifejtett hatásáról szól Raimundo Teixeira Mendes figyelemreméltó értekezése: *Benjamin Constant: esboço de uma apreciação sintética da vida e da obrado fundador da República Brasileira* (Benjamin Constant: rövid összefoglaló értékelés a Brazil Köztársaság alapítójának életéről és művéről, Rio de Janeiro, 1892). Teixeira Mendes a brazil pozitívizmus legtekintélyesebb szakértője. Vö. még García Mérou i. m. 83–97.
 29. *BARRETO DE MENESES, Tobias* (1839–1889): brazil költő, újságíró, jogász, irodalomkritikus. Fő műve az *Estudos allemães* (Német tanulmányok, Rio de Janeiro, 1892). A gondolkodónak a brazil bölcsélet történetében betöltött szerepéről rövid méltatás olvasható García Mérou fent idézett művének VI. fejezetében.
 30. *DÍAZ RODRÍGUEZ, Manuel* (1871–1927): a venezuelai író legjobb munkái közt említhetjük a következőket: *Ídolos rotos* (Ledöntött bálványok), *Sangre Patricia* (Hazafiúi vér), *Confidencias de Psiquis* (Psziché titkai).
 31. *COELHO NETO, Henrique Maximiano* (1864–1934): a brazil író legismertebb alkotásai: *Miragem* (Káprázat, 1895.), *Esphinge* (Szfinx, 1908.), *Apólogos* (Példázatok, 1904.), *Conferências literárias* (Irodalmi előadások, 1909.),

Scenas e perfis (Helyszínek és emberek, 1910.) stb. A századforduló korának latin-amerikai regényíróiról lásd a Francisco García Calderón tollából származó rövid értekezést in: *Les démocraties latines de l'Amérique* (Latin demokráciák Amerikában, Párizs, 1912.)

32. Rufino Blanco FOMBONA²⁹ idézett előadásai Madridban hangzottak el, 1911. június 16-án és 23-án, az Ibér-amerikai Unió (*Unión Iberoamericana*) égisze alatt. Szövegük még abban az évben nyomtatásban is megjelent Madridban, *La evolución política y social de Hispanoamérica* (Hispán-Amerika politikai és társadalmi fejlődése) címmel.

A fordítói jegyzetekhez felhasznált irodalom

CORTÁZAR–VESGA 2001

CORTÁZAR, Fernando García de–VESGA, José Manuel González: *Spanyolország története*. Budapest, Osiris, 2001.

LILÓN et al. 2013

LILÓN, Domingo–NAGY Marcel–SEMSEY Viktória–SANTOSNÉ BLASTIK Margit–SZILÁGYI Ágnes Judit–M. DANTAS DA CRUZ–J. A. SÁNCHEZ ROMÁN: *Latin-Amerika 1750–1840. A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*. Budapest, L'Harmattan–Károli Gáspár Református Egyetem, 2013.

OLMEDO 2015

OLMEDO, José Joaquín: *La victoria de Junín – Canto a Bolívar*. Biblioteca Universal Virtual. <http://www.biblioteca.org.ar/libros/131684.pdf> (2015. 10. 20.)

²⁹ Fombona, Rufino Blanco (1874–1944) venezuelai író, költő és politikus. Kezdetben jogot és filozófiát tanult, de ilyen irányú tanulmányaival hamar felhagyott, ugyanis 1891-ben felvételt nyert a venezuelai Katonai Akadémiára. 1892–1895 között konzulként képviselte hazáját az Amerikai Egyesült Államokban, majd 1899-ben Santo Domingo bostoni konzulja volt. Később konzuli minőségben Amszterdamba delegálták. Komoly kritikával illette a venezuelai Juan Vicente Gómez (1857–1935) autoriter jellegű berendezkedését, s politikai nézetei miatt többször le is tartóztatták, nem egyszer ült börtönben. Bolíviavárosban (*Ciudad Bolívar*) raboskodva írta meg egyik legismertebb művét, az *El hombre de hierro* (A vasember) című regényét. Szabadulását követően számos kortárs latin-amerikai művészhez és íróhoz hasonlóan Rufino Blanco Fombona szintén Európában lelt menedékre. 1910–1914 között Párizsban élt, majd 1936-ig Madridban, ahol ismeretséget kötött a korszak irodalmi életének több jeles képviselőjével, például Rubén Darío (1867–1916) nicaraguai költővel, újságíróval, diplomatával, valamint Emilio Bobadilla (1862–1921) kubai íróval, költővel és irodalomkritikussal. 1928-ban irodalmi Nobel-díjra jelölték. Gómez halála után visszatért Venezuelába, ahol élete utolsó éveiben Simón Bolívar életművét tanulmányozta. Lásd még SCHOLZ 2005, 138–139.

PÁL 2000

PÁL Ferenc: Mitől s mikortól brazil a brazil irodalom? *Magyar Napló* 2000/3. 9–42.

SARAIVA 2010

SARAIVA, José Hermano: *Portugália rövid története*. Budapest, Equinter, 2010.

SCHOLZ 2005

SCHOLZ László: *A spanyol-amerikai irodalom rövid története*. Budapest, Gondolat, 2005.

SZILÁGYI 2012

SZILÁGYI Ágnes Judit: Változatok a függetlenségre. Argentína, Paraguay, Brazília, Uruguay. In: *Latin-Amerika. A függetlenség útjai. Bicentenario, 1810–2010*. Szerk. ANDERLE Ádám. 2. bővített kiadás. Szeged, SZTE BTK, 2012, 77–85.